

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ

розділ II

Віктор ІДЗЬО

доктор історичних наук, професор,
ректор Українського
університету
(м. Москва)

Більше як 300 років українські патріоти боролися з Росією, Німеччиною, Австрією, Польщею за незалежність і утворення власної держави.

У ХХ ст. український народ вступив нацією без держави і відкрито вступив у боротьбу за здобуття незалежності. Цю боротьбу вела передова частина українського народу, української інтелігенції. Було створено Організацію українських націоналістів (ОУН), яка вела боротьбу політичними методами, а згодом створила Українську Повстанську армію (УПА).

Щоб зрозуміти необхідність утворення УПА слід з'ясувати факти і події у ході Другої Світової війни, яка розколола український народ: одна частина вступила до лав Червоної Армії, друга – у складі батальйону Нахтігаль та дивізії «Галичина» – до військ німецького вермахту, третя, усвідомивши необхідність боротьби з ворогами українського народу, очолила боротьбу за незалежність України в лавах УПА. Більш національно свідома частина українського народу уже за 1940-1942 років утворює Українську Повстанську Армію, що після проголошення незалежності України, мислилась як армія, яка повинна захищати український народ від поневолювачів. До 1944 року УПА боролася з німецьким фашизмом на території України.

В цей час національно-визвольна війна українського народу за незалежність набирає рис загальнонаціональної. 30 червня 1941 р. ОУН проголосила у Львові створення Української держави, яку очолив Ярослав Стецько і яка через кілька днів була знищена німцями. Гестапо арештувало С.Бандеру і весь український уряд і кинуло до концтабору. Відтоді постало питання активної боротьби з німецькими окупантами України. Як вважає Євген Старів, УПА розпочала свою діяльність 15 вересня 1941 р..

Перші військові загони УПА з'явилися одразу після початку війни між Німеччиною і Радянським Союзом у липні 1941 р. на Поліссі в районі м. Олевськ на Рівненщині. Формування, очолювані Тарасом Боровцем (псевдонім Бульба), так і називалися – Українська Повстанська Армія, вели війну проти відступаючих радянських військ, і налічували на той час від 3 до 5 тисяч чоловік.

Коли в Рівні увійшли німецькі війська, адміністрація наказала УПА скласти зброю. Однак, УПА перейшла у підпілля, її командування дало наказ у кожній місцевості створювати бригади і курені для подальшої боротьби. Вже наприкінці

1941 р. УПА налічувала до 10-ти тисяч воїнів. На початку 1942 р. Т. Боровець (Бульба) віддав наказ проводити карально-терористичні акції проти німецьких фашистів у тилу і на фронті. Поступово всі частини УПА виходять із підпілля і починають організовано поширюватися по всій території Галичини, Волині та Київщини.

Радянські архівні документи свідчать про те, що з 1942 р. на території України з'явилася незалежна від німців і комуністів сила – УПА. Влітку цього ж року УПА зацікавилась Москвою і послала на переговори з її командуванням радянського полковника Лукіна. Він запропонував підтримку збросю, яку будуть скидати з літаків, за умови, якщо УПА розгорне проти німців диверсійно-терористичну діяльність. Радянське командування планувало для початку вбити гауляйтера України Е. Коха.

Але в цей же час командування УПА вело переговори з німецьким командуванням на території України. Німці обіцяли реорганізувати УПА в поліцейські частини для боротьби із червоними партизанами. На переговорах з радянським та німецькими представниками керівництво УПА вимагало визнати в подальшому Україну незалежною державою, однак ні радянська, ні німецька сторона не погоджувалися з цією вимогою.

Переговори з радянським керівництвом дозволило керівництву УПА на початку 1942 р. укласти тимчасову угоду про перемир'я з радянськими партизанами.

В цей же час ОУН реорганізує УПА в єдину військову силу українського народу, яка в 1943 р. налічує до 300 тисяч воїнів і розпочинає активну боротьбу з німецьким фашизмом і радянським більшовизмом. На Волині УПА активно діяла уже в 1942 р. у Галичині – в кінці 1942- на початку 1943 р.

Безпосереднім поштовхом для створення підрозділів УПА на всій Правобережній Україні став німецько-фашистський терор проти українського народу в 1942 р. Відтоді УПА почала проводити боротьбу проти Німеччини, СРСР, польських військових формувань та польського підпілля на території України.

У 1943 р. ОУН (б) оголосила війну німецько-фашистській державі. В серпні 1943 р. всі структури військ УПА перейшли під юрисдикцію ОУН (Б). У певні періоди чисельність її досягала 400-500 тисяч. Якщо зважити на те, що, крім УПА, на Волині та Київщині, функціонували і інші українські повстанські з'єднання, враховуючи підпільніків всіх рівнів, а також закордонних представників УПА в країнах Центральної та Західної Європи, в Америці, Канаді, Австралії, Аргентині, то можна припустити, що чисельність учасників українського національного опору була не менше, як 800 – 1 млн осіб.

Політична платформа УПА базувалась на українській національній ідеології, згідно якої українці повинні здобути в боротьбі з ворогами українську незалежну державу.

Першим командиром УПА був полковник Д.Клячківський (Клим Савур), начальником

штабу – полковник Л.Ступницький (Гончаренко), начальником оперативного відділу – полковник М.Омелючик. Від кінця 1943 р. УПА очолив генерал-хорунжий Роман Шухевич (Тарас Чупринка). Для активізації боротьби з німецькими та радянським окупантами УПА була розділена за територіальним принципом на 4 бойові підрозділи:

УПА- Північ (командир Д.Клячківський) – вів бойові дії на Волині, Поліссі, Житомирщині та Київщині; створений у жовтні 1942 р.;

УПА- Захід (командир В.Сидор) – вів бойові дії на території Закарпаття, Галичини, Буковини;

УПА- Південь (командир Є.Грабець) – вів бойові дії на Вінниччині, Кременеччині, Молдавії, Одесьщині;

УПА- Схід – воював у центральних і східних областях України.

Всім краєвим командирам і штабам підпорядковувалися військові округи, а їм в свою чергу, – курені, кожний з яких мав 4 сотні, кожна з сотень налічувала близько 200 бійців.

Від самого початку УПА робила збройні напади на німецькі гарнізони, склади з метою всебічного озброєння. У подальшому вона воювала з радянськими партизанами, німецькими та радянськими військами, військами НКВД, польськими бойовиками, підрозділами Армії Крайової.

У 1943 р. активно виступала проти німецько-фашистських військ, які на сході, зазнавали поразку за поразкою. У серпні 1943 р. головнокомандувач генерал Р. Шухевич здійснив реорганізацію, згідно якої УПА стала єдиною військовою організацією, яка мала право вести боротьбу за звільнення української нації та утворення незалежної української держави проти німецьких фашистів і радянських більшовиків на території України.

В цей же час ОУН наказала УПА звільнити українську землю від іноземних військово-політических формувань, в першу чергу – польських. Слід наголосити, що єврейське питання було лояльне і, як засвідчують радянські військові архіви; “єреї брали участь в українському національно-визвольному русі, працюючи у відділах УПА лікарями, перекладачами, станичними”. УПА надавала євреям, які тікали з німецького полону допомогу і право на проживання на підконтрольних їй територіях.

Особливо запеклою ця боротьба була у 1944 році. Okрім знищенння німецьких підрозділів, штабів, УПА активно озброювалась і поповнювала запаси продовольства за рахунок захоплених німецьких військових та продуктових складів. З осені 1944 р. УПА концентрує свою увагу на боротьбі з польським військовими формуваннями на території України, а від початку 1945 р. з радянськими партизанами та Червоною Армією. Запеклі бої з регулярними радянськими військами продовжувалися і після проходження через Україну основних сил Червоної Армії.

Після закінчення Другої Світової війни і капітуляції Німеччини значно посилюється боротьба УПА з органами радянської влади. Це було зумовлено надзвичайною жорстокістю (у більшості випадків садизмом) карально-репресивного апарату НКВД-МГБ, мародерством комуністичних функціонерів, їх моральним та фізичним знущанням над українським населенням. Боротьба УПА проти окупантів зі Сходу, велась більше 10 років (офіційно, згідно “Постанови

Кабінету міністрів України” від 8 лютого 1994р., це період з 1944 по 1951 р.).

Аrenoю боротьби УПА була велика територія України – близько 12 сучасних областей, де проживало до 20 млн. чоловік. Активні бойові дії велись за звільнення українського народу він комуністичного рабства виключно на українських етнічних землях, в тому числі на землях, які сталинський режим «подарував» Польщі: на Лемківщині, Перемишльщині, Ярославині, Холмщині та Підляшші.

Внаслідок встановлення на території України жорсткого людиноненависницького комуністичного режиму, у протидію йому УПА створила додаткові військові підрозділи, національно-державну структуру для партизанської війни. Слід наголосити, що великі райони управлялися національно-державними структурами, які протидіяли встановленню влади більшовицько-комуністичного режиму. Ці структури підрядковувались ОУН та УПА, що спричинило до виникнення в Західній Україні двовладдя. Владу ОУН-УПА представляли станиці, кущі, районні, над районні, обласні та крайові підрозділи ОУН. За свідченнями архівів (довідки НКВС УРСР, підписана заступником наркома Т.Строкачем, який був куратором Західних областей України з лютого 1944р.) до жовтня 1945р. Червона Армія провела 266854 бойових операцій проти ОУН та УПА, в результаті яких було вбито 98846 воїнів УПА та підпільників, взято в полон і арештовано 104990 чоловік. З боку військ НКВД було вбито і пропало безвісти 34076 бійців за 20 місяців. Це була перша і остання “Довідка” представників влади УРСР про бойові дії між УПА і Червоною Армією. В подальшому всю інформацію було утаємнено і передано виключно до керівництва НКВС.

Війна УПА з Червоною Армією активно тривала до 5 березня 1950 р., однак документів з інформацією про поразку та втрати військ НКВД-МГБ нема, вони утаємнічені ще й до сьогодні.

Після загибелі головнокомандуючого генерала Р.Шухевича, УПА очолив В.Коваль і ще до 1955 р. завдавав ударів по військово-політичній системі радянського режиму. Після арешту В.Коваля, значні військові з'єднання УПА втративши централізоване керівництво, побачили безперспективність подальшої боротьби з радянським режимом і за наказом Проводу ОУН відійшли через гірські райони Словакії та Чехії до Федеративної Республіки Німеччини та Австрії.

УПА відступила непереможеною і в рамках західноєвропейських демократій продовжувала боротьбу, яка завершилася обранням Голови Проводу ОУН та Голови Конгресу Українських Націоналістів, складовою частиною якого є Браство УПА.

Український національно-визвольний рух 1940-1950 рр. був керований політичною організацією (партією) ОУН та військовою організацією УПА, яка мала чітку військову структуру, починаючи від генерала головнокомандуючого і закінчуючи структурою Служби Безпеки, яка мала у своєму складі розвідку, контррозвідку, військову поліцію.

Всі структури УПА були озброєні тяжкою і легкою зброєю. До УПА входили особи, які легально проживали в селях і містах. Бункери мали оберігати й давати притулок для відпочинку загонам воїнів УПА, використовувалися як склади для зброї, продуктів, медикаментів.

Командний склад УПА був укомплектований військовими професіоналами високого рівня, які свого часу були офіцерами австрійської, німецької, польської та радянської армій. УПА вела підготовку військових кадрів для діючих підрозділів, спеціально організовувала школи, де навчались командири для ведення наступальних та оборонних операцій, займалась військово-патріотичним вихованням молоді. Поява таких шкіл була обумовлена ростом чисельності УПА. У зв'язку з потребою офіцерських кадрів були створені "Старшинські школи УПА", які взяли на себе обов'язки підготовки фахівців військової справи.

Викладачами в них були офіцери німецької, польської, радянської армій – полковники, майори, капітани, лейтенанти. В школах викладались такі предмети: польова тактика, внутрішня і караульна служба, системи озброєння, топографія і картографія, організація розвідки, підривна та диверсійна справа, санітарно- медична підготовка.

Особлива увага приділялась тактиці бою, дисципліні, давались бойові завдання автоматникам.

Наприклад, в Луцьку штаб УПА організував школу, яка підготувала 600 бойових командирів віком від 18 до 24 років.

Німецькі архівні свідчать, що за 1942 р. ОУН через об'єднання "Бойтур", "Юнацтво", "Просвіта" вела підготовку старшинських кадрів.

На Західній Україні в 1943 р. було створено велику кількість офіцерських шкіл з метою забезпечити підрозділи УПА. Одна з них – "Дружинники" підготувала в 1943 р. 120 офіцерів УПА. Вона розташувалась біля міста Мости Великі, нею керував Дмитро Грицай (Перебийніс), у подальшому генерал УПА і начальник генерального штабу УПА На Волині школою підготовки офіцерів УПА керував майор Поль Польовий.

У 1944 році штабом УПА біля с. Брязи в Карпатах була створена велика офіцерська школа "Олені" для підготовки командирів УПА. Нею керував командир УПА Хмель, а пізніше після об'єднання двох шкіл, переведений з Волині майор Поль Польовий. Викладачі цієї школи УПА були високопрофесійними офіцерами: Українського легіону, Червоної Армії, Польської армії, також з дивізії «Галичина».

Всього за 1944 р. школа "Олені" підготувала до 500 офіцерів і командирів УПА.

Серед викладачів були: Сотник Босий – колишній офіцер Українського Легіону, галичанин, майор Лісовий – кадровий офіцер Червоної Армії з Придніпров'я, майор Степовий – кадровий офіцер Червоної Армії; майор Гамалія з Придніпров'я – кадровий офіцер Червоної Армії; майор Кацо – осетин, кадровий офіцер Червоної Армії, також сотник Береза, кадровий капітан, викладач військового училища Червоної Армії, автор підручника для УПА "Основи партізанської війни"; військовий інженер капітан Крутій, колишній офіцер технічних частин Червоної Армії; сотник Ярема офіцер Українського Легіону, політичний наставник Руслан, начальник розвідки Ждан. Ад'ютантами командира школи майора Поля Польового були поручники польської армії Зміюка (Вітовський) і Ткачук, лікарями Максимович і Кум (евреї за національністю). Духівником школи був отець греко-католицької церкви отець Рафаїл.

Наявність у викладацькому складі великої кількості вищих офіцерів українців з Лівобережної України, колишніх кадрових офіцерів Червоної Армії, та вищих навчальних військових закладів – не випадковість: всі вони повірили в реальність відновлення Української держави при безпосередній участі УПА. Підполковники і майори – українці з Східної України – складали більше половини командного складу УПА, тільки 30% командирів УПА були вихідцями з Галичини, що уточнювалося радянським керівництвом і державними органами при висвітленні питання командного складу УПА.

У другій половині 1943 р. в УПА були утворені підрозділи з узбеків, азербайджанців, росіян. Сотня організована з офіцерів Червоної Армії в боях з німцями відзначалась надзвичайною хоробрістю.

Слід наголосити, що УПА була переважно народною армією, основу якої (блізько 60%) складали українські селяни бідняки і середняки, робітники (20-25%), інтелігенція – (15%).

За допомогою штабів командири всіх рангів керували підрозділами УПА, збиравши відомості про противника, його озброєння, чисельність, планували і проводили військові операції. З метою більш чіткого керівництва майже півмільйонною армією УПА була розділена за територіальним принципом на чотири підрозділи. Як уже згадувалось, УПА - Північ було організоване у жовтні 1942 р., коли були сформовані два перших загони (сотні) УПА – Остала (Сергія Качинського) і Довженко-Коробки (Перегійняка), де в листопаді і грудні – ще три сотні – Дороша, Крука і Гонти. У лютому 1943 р. ці підрозділи були з куренями. Всіма організаційними процесами від ОУН керував полковник Шелест (Конрад, Зов), – справжнє прізвище Василь Сидор. УПА-Північ навесні 1943 р., збільшивши, коли в її структуру ввійшли волинські допоміжні частини української поліції. Першим командиром УПА-Північ став полковник Роман Клячківський (Клим Савур). На цій посаді він залишився до своєї геройської смерті 12 лютого 1945 р.

Командиром УПА-Північ став полковник, згодом генерал УНР Леонід Ступницький. На цю посаду під псевдонімом генерала Гончаренка він займав до часу своєї геройської загибелі 30 липня 1944 р.

В зв'язку з поширенням УПА на всій території Волині та Полісся, головне командування вирішило створити військові округи: округом "Турів" керував командир Рудий, округом "Заграва" – командир Пташка (Сильвестр Затовканюк), військовим округом "Волинь-Південь" – командир Береза. У вересні 1943 р. військові округи "Турів", і "Заграва" були об'єднані в одну оперативну групу "Лісова пісня". Її командиром став сотник Дубовий. В лютому 1944 р., коли загинув Пташка, обідва військові округи були знову розділені, сотник Дубовий став командиром військового округу "Заграва".

Весною та влітку 1944 р. керівництво УПА-Північ було таким:

командир УПА-Північ – полковник Клим Савур (Р.Клячківський), заступник командира – полковник Карпович-Кременецький (Михайло Медвідь), начальник штабу – генерал Гончаренко (Л.Ступницький). Після загибелі Кліма Савура, угруппуванням УПА-Північ командував генерал Гончаренко, а після його загибелі – полковник

Карпович-Кременецький, (героїчно загинув 4 липня 1945р.). Після нього угрупування УПА-Північ очолив майор Дубовий (як відмічають радянські архіви, всі – прекрасні військові фахівці).

У подальшому, щоб зменшити втрати з'єднання УПА-Північ воювала проти більшовицьких окупантів України чотирма куренями, а також сотнями, які розподілялись на чоти і рої тобто – менші підрозділи. Така тактика дала можливість проводити військові дії УПА-Північ до 1950 р.

На території Галичини в 1942 р. була утворена УПА-Захід, до складу якої були включені частини УПА, що діяли на Буковині, (командиром був Луговий). Очолював УПА-Захід на території Карпат, полковник Рицар на Львівщині і Тернопільщині – полковник Шелест (Вишитий), якого ОУН було скоро призначено командиром всього угрупування УПА-Захід, начальником штабу якого був сотник В.Хмель.

За період найбільшого військового розвитку 1944-1945 роки УПА-Захід мав такий командний склад:

командир – полковник Шелест-Вишитий, начальник штабу – сотник В.Хмель. По округах, куренях і сотнях командний склад був такий:

1. Військовий округ "Лисеня" – командир майор В.Грім. Курені: "Холодноярці" (командир Град), "Бурлаки", "Лісовики", "Рубачі" – (командир Чугайстер), "Буйні", "Іголки".

2. Військовий округ "Говерла" – командир майор Степовий, потім полковник Хмаря.

Курені "Буковинський" (командир майор Лісовий), його сотні: "Авангард" (командир Павленко), "Сірі вовки" (командир Бистрий), "Бояри" (командир Боярин); "Перемога" (командир Недобитий), командири його сотень: Підгорський, Дорошенко, Хмаря; "Гайдамаки" (командир Рен), його сотні : "Черемош", "Чорногора", "Говерла"; "Карпатський" (командир Козак), його сотні: "Березівка", "Трембіта", ім. Колодзинського.

3. Військовий округ "Чорний ліс" - командир полковник Різун-Грегіт (Микола Андрусяк). Курені: "Смертоносні" (командир Чорний), «Підкарпатський» (командир Прут), "Дзвони" (командир Хмаря), "Сивуля" (командир Іскра), "Довбуш" (командир Гамалія), "Бескід" (командир Довбуш).

4. Військовий округ "Маківка" – командир майор Козак. Курені: "Леви" (командир Н.), "Булава" (командир К.), "Зубри" (командир Прут), "Летуни" (командир Летун), "Журавлі" (командир Г.), "Бойки", «Ім. Хмельницького» (командир Грузин), "Басейн" (командир Татаско).

5. Військовий округ "Буг"- командир полковник Вороний. Курені: "Дружинники" (командир Черник), "Галайда" (командир Єм), "Кочівники" (командир Штиль), "Переяслави" (командир Бриль), "Тигри" (командир Ромко), "Перебийніс" (командир Шумський).

6 Військовий округ "Сан" – командир Орест. Курені "Вовки" (командир Ягода-Черник), його сотні: "Вовки-1" (командир Карпо), "Вовки-2" (командир Дуда), "Вовки-III" (командир Багряний).

Курінь: "Месники" (командир Залізняк), його сотні: "Месники-1" (командир Шум), "Месники-2" (командири Біс, Баглій), "Месники-III" (командир Ярий), "Месники IV" (командир Туча), "Месники V" (командир Калинович); Рена (командир Рен), його сотні: "Бурлаки", "Веселого", "Іскри"; курінь Євгена (командир Євген), а також курені особливого призначення: "Сіроманці" (командир Яст-

руб), (поліг у 1945 р.), "Полтавці" (командир Максим, загинув у кінці грудня 1945 р.). У подальшому цей відділ УПА "Чорноморці" (командир Сич) очолив сотник Листок (загинув 6 травня 1946 р.).

Після великих боїв у Закерзонні в 1946-1947 рр., були утворені:

1 Територіальний підрозділ "Лемко" (командир майор Рен) мав відділи: Бурлаки, Громенко, Хріна (120 бійців), Мирона (120 бійців), Ластівки, Стака, Бурого, Дідика, Бродича, Семена, Крилача, Орского.

2. Територіальний підрозділ "Бастіон" на Пере-мишині і, командир Залізняк, мав відділи: Хоми, Байди, Чорного, Осипа, Черніка, Нечая, Зруба.

3. Територіальний підрозділ "Данилів" на Холмщина і, командир сотник Б. мав відділи: "Вовки-1" (командир Капка, потім Кропива, потім Яр), "Вовки-2" (командири Лис, Дуда), "Вовки-3" (командир Звіздар, потім Гайда, потім Давид), "Галайда" (командири Куліш, Ворон), "Кочовики" (командир Штиль),

Після реорганізації УПА в районі Карпат і Прикарпаття в 1947-1948 р. діяли такі відділи: "Авангард", "Басейн", "Бистриця" "Ім. Богуна", "Березинський", "Бистрі", "Булава", "Вершники" ім. Вітовського, "Гуцули" ім. Гонти", "Звони", "Дністер", "Довбуш" "Донського", "Дружинники", "Зубри", "Журавлі", "Заграва", "Залізні ім. Колодзинського", "Круті", "Летуни", "Лели", "Наддніпрянці", "Непереможні", "Опришки", "Рисі", "Сивуля", "Сірі", "Сірі Вовки", "Сіроманці", "Смертоносні", "Спартак", "Сурма", "Сурмачі", "Трембіта ім. Хмельницького", "Хорти", "Черемош", "Чорні Чорти", "Чернота", "Чорногора".

З наявних архівних джерел можна зробити висновок, що УПА-Захід була найбільшою бойовою військовою одиницею (4-5 сотень, близько 1000-1500 бійців). У випадках великих операцій курені об'єднувалися керівництвом УПА-Захід у велику військову оперативну групу.

Велику окрему групу складала УПА-Південь, яка сформувалася приблизно в червні 1941 р. і мала близько 1000 бійців. Свою діяльність УПА-Південь намагалася поширити на території Одещини, Кривого Розу, Дніпропетровська, Маріуполя, Сталіно (Донецьк) та в деяких інших місцях, де виникали сильні підпільні центри з місцевого українського населення. Одеса стала центром друку підпільної літератури для всієї України. Тут випускалися листівки, брошюри. Особливо сильну роботу УПА-Південь розгорнула під час німецької окупації України в 1941-1944 рр. У 1943 р. за ініціативою Діда Тараса, в Холодному Яру був організований придніпровський курінь УПА – (командир Кость), також на Уманщині був організований другий відділ УПА – (командир Остап). Скорі всі відділи об'єдналися в курінь, під командуванням Шаблюка.

В літку 1943 р. головне командування УПА призначило командиром УПА-Південь полковника Батько (Омеляна Грабця).

В 1943-1945 р. склад УПА-Південь був такий:

Заступником його був Антін (загинув в грудні 1943р.), начальником штабу – Кропива (загинув у червні 1944р.).

Військові округи: 1."Холодний Яр" – (командир Кость, начальник штабу Дід Тарас), курені - "Шаблюка", "Довбуша";

2. "Умань" – (командир Остап, начальник штабу Нюра), курені – Довженка, Бувалого, Андрія – Шума;
 3."Вінниця" – (командир Ясень), курені – Старчана, Мамая, Буревія.

У 1944-1945 р. курені "Вінниця" та "Умань" вели велики запеклі бої з військами НКВД. В боях у Грубенських лісах курені військового округу "Холодний Яр" мали великі втрати. 10 червня 1944 р. після загибелі командира УПА-Південь полковника Батько, цій бойовій структурі було наказано діяти невеликими загонами. Згодом у 1945-1946 р. уцілілі підрозділи УПА-Підень були включені до складу угруповання УПА-Північ.

Основу УПА – Схід командир Еней складали загони на Житомирщині, які розташовувалися в районі Коростеня у Малинських лісах. Декілька загонів, перейшовши Дніпро розташувалися в Чернігівських лісах. Основу цих частин складали курені "Верещаки" та "Євгена". Навесні 1944 р. на допомогу їм підійшов курінь Дороша.

Відомо, що УПА-Схід у 1944-1945 р. вела боротьбу на Київщині та Чернігівщині з чисельними військами НКВС З 1945 р., але про діяльність цих підрозділів немає ніяких свідчень. Зі слів тих, хто залишився в живих, це угрупування майже повністю героїчно загинуло в чернігівських лісах внаслідок нерівних боїв з чисельними військами НКВД у 1944 р. в цей же час героїчно загинув командир УПА-Схід Еней, а на початку 1945 р. курінний Дорош. Залишки цього підрозділу відійшли на Волинь.

Як бачимо, внаслідок добре організованої та сильної військової організації УПА, український національний рух набув розвитку майже по всій території України, що вже у 1941 р. наляжало німецько-фашистську каральну машину. Для приборкання УПА німецьке командування кинуло в українські ліси війська СС, поліцію, (яка складалася з поляків), угорські та румунські війська, різні національні батальйони у складі вермахту. Однак, УПА вдалося вистояти і завдати німецьким окупантам України з 1941 по 1944 р. відчутних ударів.

Агресивна політика німецького вермахту змушила "шуцманів" українців з німецької поліції разом зі зброяєю в 1943 р. у масовому порядку перейти до УПА. Німецькі архіви засвідчують, що в 1943 р. проти УПА діяв підрозділ СС "Мертвого голова" та військові формування служби безпеки СД. Найбільшою військовою акцією німців проти УПА була акція на Городовщині у травні 1943 р. яка тривала три тижні. Хоча деякі підрозділи УПА зазнали втрат (в основному від нальотів авіації), однак розгромити УПА німці не змогли.

В середині 1943 р. німецькі війська провели операцію на території Луцької області, однак великі втрати змусили їх припинити її, і скоро німецьке командування вирішило повністю знищити УПА. Було організовано військові сили під командуванням генерала Гінцлера, але раптово напали на УПА німцям не вдалось, оскільки її розвідка дісталася всі секретні документи щодо цієї операції. Підрозділи УПА завдали німцям нищівного удара.

Після цього розгрому німецьке командування направило проти УПА "фахівця по боротьбі з бандитами" обергруппенфюрера СС і генерала поліції Фон дех Баха, однак і ця широкомасштабна операція не дала жаданих результатів.

Тільки з жовтня по листопад 1943 р. УПА провела з німцями 47 боїв, в 1944 р. 125 боїв і нападів на склади та підрозділи стаціонарної дислокації німецьких військ. Армія без держави, спираючись на сили виснаженого народу, продовжувала боротьбу.

Більшовицька Росія й Червона Армія теж відчuli сильний опір і напади УПА, яка знищувала окремі підрозділи радянських військ. Тільки протягом 1944 р. вона 154 рази нападала на підрозділи Червоної Армії, в результаті чого було вбито від 500 до 1000 червоноармійців, захоплено склади зброї, провіант, медикаментів, боєприпасів. Загинув генерал Червоної армії М.Ватутін.

У березні 1944 р. в бій з УПА вступили головорізі з війська НКВС. Вони провели "операції" на Тернопільщині, у Дрогобицькій області, де вбито 1174 воїни УПА, взято в полон 1108, 6000 осіб, що ухилялися від служби в Червоній армії було відправлено до Сибіру.

Особливо жорстокими були "операції" контррозвідки "СМЕРШ". Основною карально-репресивною силою у боротьбі проти УПА був Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС), який у жовтні 1944 р. на Західній Україні створив цілу систему репресивно-каральних органів. В подальшому цю структуру майже без змін замінила НКДБ і КДБ.

У 1946 р. були реформовані в Міністерство внутрішніх справ (МВС) та Міністерство державної безпеки (МДБ).

З літа 1946 р. велику частину співробітників МГБ які почали повинні були діяти як загони УПА було переведено в міста та села Західної України, Секретною постановою Ради Міністрів СРСР про "боротьбу" з "національним рухом" що справу було віддано виключно до компетенції держбезпеки. В Західну Україну було переведено 25 тисяч бійців МВД і 35 тисяч осіб, підпорядковані МДБ (діяльність їх у Західній Україні в період 1947 - 1953 рр. ще й сьогодні утаємничена). Саме з цього часу почалися "коло-дязні операції", коли "вигадані націоналісти" вбивали мирне українське населення і топили його в колодязях.

У повоєнні часи МВС і МДБ розгорнули на території України, реорганізовані в УРСР, широкомасштабну кампанію проти ОУН та УПА. Архівні документи свідчать, що за всіма великими і малими підрозділами УПА були "закріплені" конкретні військові з'єднання та секретні підрозділи МДБ,

Для боротьби з УПА були залучені такі сили військ НКВС:

Волинська область – одна стрілецька дивізія, три полки, одна бригада (5285 чол.)

Рівненська область – одна стрілецька дивізія і чотири бригади (8 754 чол.)

Львівська область – чотири бригади і один кавалерійський полк (6525 чол.)

Станіславська (нині Івано-Франківська) область – (всього 1355 чол.)

Чернівецька область – дві бригади (1355 чол.).

Окрім цього, навесні 1944 р. на територію Ровенської та Волинської областей були переведені 19-та (2278 чол.), та 21 (2958 чол.) стрілецькі бригади НКВС. Всього в 1944 р. з УПА воювало 31540 чоловік. Всі військові підрозділи були підсилені танками, артилерією. В подаль-

шому це угруповання, яке до 1945 р. налічувало 50 тис. бійців, перейшло в розпорядження МДБ.

З 1945 року МДБ проводило проти УПА жорсткі каральні операції (наприклад 7 квітня 1945 р. було організовано велику облаву, в якій брали участь 40 тисяч чекістів під керівництвом 5 генералів). Великі військові сили (від 30 до 50 тис. солдатів) блокували ліси.

В 1946 р. кількість співробітників НКВС та НКДБ в Західній Україні сягнула 58,5 тис.. За 1946 р. між МДБ та УПА відбулось близько 1500 боїв та військових сутичок, де радянська сторона втратила до 15 тисяч бійців, а УПА – до 5 тисяч. Через те, що за 1946 р. ліквідувати УПА не вдалося, М.Хрущова зняли з посади першого секретаря КП(б)України, а на його місце в березні 1947 р. призначили Л.Кагановича. Відтоді війна з УПА повністю перейшла від партійних органів до компетенції органів ЧК.

Головою держбезпеки окупаційного режиму УРСР чекістське керівництво призначило генерал-лейтенанта М.К.Ковальчука, який під час війни був начальником “СМЕРШ” IV-го Українського фронту.

У 1947р. саме М.К.Ковальчук створив частини, які були схожі на загони ОУН та УПА і тероризували українське населення, діючи жахливими терористичними методами. В той час у радянській пресі відзначалося, що “націоналісти за-плямували себе широкомасштабними вбивствами населення”, попри те, що у 1949 р. УПА широкомасштабні військові операції не проводила, а обмежувала свої дії розвідкою і розширенням агентурної сітки. На початку 1949 р. за наказом генерал-лейтенанта Ковальчука в Карпатах були перекинуті чотири дивізії МДБ для “остаточної ліквідації УПА та підпілля”. Оглядач газети, “Нью-Йорк Таймс” Г. Болдуїн дізнавшись про “операції Ковальчука” в Україні, писав про боротьбу УПА за незалежність українського народу як про справедливу і назвав український національно-визвольний рух єдиним політичним представником українського народу, а УРСР маріонетковим окупаційним терористичним режимом Московської імперії СРСР. Про діяльність МДБ на Україні узناє весь світ. Формування МДБ активізувалося у 1950-1951 рр., фізично знищуючи керівників ОУН та командирів УПА, грабуючи і вбиваючи місцевих жителів, прикриваючись назвами ОУН-УПА з метою широкої компрометації національно-визвольного руху, влаштовуючи політичні провокації з метою ворожого налаштування українців “східняків” проти “західняків” – “бандерівців”.

20 серпня 1944 р. на адресу секретаря ЦК КП(б) України Д. Коротченко, надійшов документ де було наголошено на необхідності розпуску партизанської дивізії ім. С. Ковпака, під командуванням генерал-майора П.Вершигори, і створенні спеціальних бойових груп для боротьби з УПА. Партийні органи прийняли і утвердили цю пропозицію, і скоро це з’єднання вже діяло як “формування УПА”. Його діяльність і сьогодні утімнена і потребує подальшого дослідження.

Більшість провокаційно-терористичних груп НКВС-МДБ під маркою УПА діяли у Волинській, Рівненській і Тернопільській областях, хоча їх можна було зустріти і в інших місцях Західно-українського регіону.

Так, наприклад, у березні 1945 р. в Тернопільській області було створено спец групу “Бистрого”

під керівництвом начальника відділу по боротьбі з бандитизмом майора держбезпеки Соколова у кількості 60 чоловік, яка “плідно функціонувала більше пів року під виглядом відділу повстанського підрозділу СБ”. Кількість здійснених терористичних актів та вбивств було до цього часу утімнено, однак з рапорту Соколова начальнику відділу ДУББ НКВС УРСР генерал-майору держбезпеки Горшкову наголошено, що за “...діяльність групи та за “заслуги” Соколова було представлено до звання героя Радянського Союзу.

В цей же час в травні 1944 р. в Рівненській області з колишніх партизан була утворена спецгрупа, “Орел” в складі 35 чоловік, яка діяла під маркою УПА до 1 квітня 1945 року і провела біля 200 операцій в результаті яких було вбито 526 воїнів УПА і затримано - 140. Слід наголосити, що жертвами діяльності таких спец груп більшою мірою ставало цивільне населення. “Робота” МГБ під маскою УПА нагнітала і без того напружену ситуацію в регіоні, спецгрупи намагалися досягти своєї мети будь якими методами: шляхом “колодязьних” операцій, масових вбивств населення, терору та провокацій. Іхня терористична діяльність не тільки негативно сприймалася українським народом, але й стимулювала УПА для подальшої боротьби з окупантами, гіршими за німецько-фашистських.

Документи прокуратури свідчать:

“15 лютого 1949 року прокурор військ МВД Українського округу, полковник юстиції Косарський направив на адресу секретаря ЦК КП(б) України М.С.Хрущова доповідну записку, №4/001345 “Про факти грубого порушення соціалістичної законності в діяльності так званих спеціальних груп МГБ”.

В ній визнавався факт створення МГБ УРСР і його управліннями спецгруп в Західних областях України, які діють під виглядом “бандитів УПА”, наголошувалося на звірських, нелюдських методах оперативної роботи цих формувань. Члени цих груп грубо порушували всі закони вбивали невинних людей, топили їх в колодязях, займалися грабунками населення, катуванням людей, другими актами насилия та терору, масовими вбивствами невинних людей, що з’ясовано прокуратурою”.

Однак політичне керівництво ЦК КП(б) України, яке мало всі підстави висунути звинувачення керівникам спецгруп МГБ, фактично ставало співучасником цих злочинів, утверджуючи геноцид українського населення в Західних областях України. Ці методи терору МГБ так і залишилися без юридичного розслідування прокуратури та політичного засудження політичного керівництва ЦК КП (б) України, що дає право говорити про його співучасть у злочинах.

За таких обставин міністр внутрішніх справ УРСР Т.Строкач подав міністру внутрішніх справ СРСР Круглову доповідну записку №582/СМ від 9 червня 1949 року в якій на величезній кількості фактів та документів вказав, що всі кричущі кримінальні злочини, вбивства в Західній Україні з 1946 по 1949 роки дійсно зробили спецпідрозділи держбезпеки МГБ. Вони виявлені і відомі нам під виглядом “бандитів УПА”, “зграй злодіїв”, “насильників та вбивць місцевого населення”, особливо популярні були вбивства великих груп людей спецгрупами МГБ “утоплення в колодязях”, що наводили найбільший

страх..”. Ця доповідна теж залишилася без будь-якої реакції центральної влади СРСР і спонукала до ще жахливішого терору з боку МГБ в Західних областях України.

В 1951-1952 роках чекісти створили спеціальні “парашутні загони” провокаторів. Вони з’являлись під виглядом воїнів УПА, які прибули з-за кордону. Ці бутафорні прибульці були одягнуті в уніформу американського та англійського зразку з емблемами УПА, влаштовували перестрілку з міліцією і МГБ, (холостими патронами), чинили вбивства і насилия з метою залякати український народ.

Терор окупаційної системи УРСР, та військ НКВД-МГБ проти українського народу був другою, після голодомору 1933-1938 років, широкомасштабною терористичною акцією.

Лише в 1944-1946 роках проти українського народу та його захисників з УПА було проведено 39773 чекістські операції, в ході яких було вбито 103313 повстанців, безневинно затримано 110785 чоловік, взято в полон під страхом смерті – 50058. Безневинно арештовано 13704 осіб та 83284 “антирадянських елементів” – тих, хто виявив хоч найменший спротив тоталітарному режиму.

За Указом наркома НКВД-НКГБ Л.Берії проводилися масові депортациі українців, перша з яких пройшла в квітні 1943 року у Ворошиловградській і Сталінській областях. У квітні-травні 1944 року бійці I Українського фронту прийняли участь у виселенні близько десятка районів Тернопільської, Станіславської, і Львівської областей, що змусило людей з приходом Червоної Армії ховатися в лісах під прикриттям УПА.

Репресивний більшовицький апарат поряд із військовими діями тоталітарного режиму СРСР та його сателіта УРСР з УПА проводив депортацию великої кількості мирного населення без вивчення деталей біографій депортованих у віддалені райони СРСР – Сибір, Казахстан. Висилали членів сімей воїнів УПА, підпільників і всіх тих, хто їм співчував. Одну з найбільших депортациі українського населення з Західних областей було проведено органами МГБ осінню 1947 року. Попередньо у Львові, Чорткові, Дрогобичі, Рівному, Коломії, Ковелі були створені 6 збірних пунктів для прийому сімей “націоналістів” і відправлення їх до спецпоселення.

На початку 1947 року генерал-лейтенант МГБ Рясний затвердив “План заходів МВД УРСР по перевезенню спецпоселенців із західних областей УРСР”. Цим планом передбачався вивіз 25000 сімей загальною кількістю 75000 осіб, однак незабаром МГБ СРСР збільшило цифру до 100000.

10 жовтня 1947 р. міністр внутрішніх справ УРСР Т.Строкач затвердив “План оперативних заходів для виконання вказівок МВД СРСР №38/3-7983 про відправку 50 ешелонів “спец контингента із Західних областей України”.

Для проведення депортациі був створений оперативний штаб на чолі з міністром внутрішніх справ УРСР комісаром міліції 2-го рангу Дятловим, який з 15 жовтня 1947 р. дислокувався у Львові. Зі східних областей до Львова прибули оперативні працівники вчині не нижче капітана, які були призначенні начальниками ешелонів. Їм роздали спеціальну інструкцію, а 14 і 16 жовтня провели спеціальну нараду.

За клопотанням органів МГБ від 15 жовтня 1947 року ЦК КП(б) України і Рада Міністрів УРСР прийняли секретну постанову №ПБ-148/14e “Про порядок використання земель і майна залишених після виселення “сімей націоналістів” і бандитів УПА”. Ця постанова надавала право на грабунок місцевого населення і ставала “законом”.

Всього для проведення цієї депортациі було заличено 13592 співпрацівника каральних органів МГБ, в тому числі 5143 офіцерів і осіб керівного складу і військ МВД і МГБ, 8 449 сержантів та рядових цих формувань.

Депортация завершилася 26 жовтня 1947 р. Загальна кількість депортованих склала – 76585 осіб, із них 18866 чоловіків і 35441 жінок старших 17 років, 22 279 неповнолітніх дітей обох статей. Їх вивезли із Батьківщини в 44 залізничних вагонах.

Після закінчення “операції” органи МВД-МГБ організували охорону майна вивезених, про що свідчить доповідна записка Строкача міністру внутрішніх справ СРСР Круглову.

Наступною депортациєю яка охопила жителів Західної та Східної України була “депортация українських куркулів”. Всього з території Західних областей України в 1948 році було виселено 1445 “куркулів”, а зі Східної України - 1369.

Всього на час 1 січня 1953 року в спецпоселеннях перебувало 175063 особи які були виселені із Західних областей України за період 1944-1952 років: “українських націоналістів”, українських куркулів”, “посібників бандитів УПА”. Слід наголосити, що масові депортациі українського населення й терор окупаційних спецслужб слід віднести до головної причини припинення діяльності українського національно-визвольного руху і відхід на захід з території України військових підрозділів УПА в 1953 році.

Таким чином, УПА в середині ХХ століття вела війну за визволення українського народу з кількома схожими один на одного тоталітарними режимами: польським, німецько-фашистським, сталінсько-радянським.

Всі вони прагнули повністю знищити національно-визвольну боротьбу українського народу за незалежність, використовуючи всі наявні в їх розпорядженні методи терору. Навіть тактика і методологія їхнього терору були схожі. Незважаючи на відхід з території України і зміну керівництвом ОУН-УПА тактики боротьби, слід наголосити, що в цілому український національно-визвольний рух гідно боровся з двома найжорстокішими репресивно-каральними, щоправда ворожими одна до одної, системами.

За сукупністю вивчених і проаналізованих джерел, можемо наголосити, що в світовому контексті, війна яку проводила УПА за визволення українського народу була і гідною і, можна сказати, успішною, оскільки український національно-визвольний рух в ХХ столітті, не пропав даремно.

Керівництво УПА, воюючи з комуністами і нацистами, фактично зробило плацдарм, який в кінці ХХ століття привів Україну до незалежності, тобто до конкретної реалізації та втілення в життя планів, за які боролися й віддавали своє життя воїни УПА.

Український національно-визвольний рух в 40-50 роках ХХ ст. охоплював усі структури українського суспільства.

Ситуація склалася так, що воїни УПА (після таборів та поневірянь) у 1991 році в повному складі змогли переможним маршем строєм пройти по Хрещатику, символізуючи парад перемоги, що є неймовірним фактом у новітній історії. Наведене дослідження, на аналізі великого фактологічного архівного матеріалу яскраво показало, що УПА була “...воюючою стороною за волю українського народу у другій Світовій війні”.

Боротьба УПА за незалежність України за- свідчується реалізацією її ідеалів, де всі тонкощі цієї боротьби, які ще зберігаються в таємних архівах, як і злочини репресивних органів окупаційної системи УРСР, потребують подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Российский Центр хранения и использования документов новейшей истории (РЦХИДНИ) ф.239, оп. 280, д.77.
- 2.Центр хранения историко-документальных коллекций (ЦХИДК), ф.1355, оп.1, д. 3, л 57-59.
- 3.(ЦХИД, ф.519, оп.3, д.11б, л.3-15.
- 4.(ГАРФ) , ф.5446, оп 81 а, д.346, листы 21-40.
- 6.ЦХИДК, ф.500, оп.1, д.25, л.185.
- 7.Центр хранения и использования историко-документальных коллекций (ЦХИДК) ф.500, оп.1, д.25, лист 186.
- 8.ЦХИДК, ф.1303, оп.2, д.109, листы 10-12.
- 9.ЦХИДК, ф.1358, оп.1, д.48.л.2-4.
- 10.ЦХИДК, ф.1447, оп.1, д.18, л.1-2.
- 11.ЦХИДК, ф.500, оп.1, д.775, л.322.
- 12.ЦХИДК, ф.1303, оп.2, д.6а, л.503-504.
- 13.ЦХИДК, ф.500, оп.1, д.775., л.395.
- 14.АВП РФ, ф.Германия- референт., оп.34, пор.66, п.152, д.Ге-622, л.250.
- 15.АВП РФ, ф.Германия- референт., оп.34, пор.66, п.152, д.Ге-622, л.201.
- 16.С.Ткаченко.Повстанческая Армия. Тактика борьбы. М.2000, 508с.
- 17.(The National Archives of the US.(NAUS), t-175, vol. 124, p.599371).
- 18.W.Benz.Dimension des Volkermordes. Munchen, 1991, s.528f.
- 19.BA Koblenz, R6/281, Bl.146- 166.
20. S. Micro NAU копу Т- 175, vol.124, p.599,575.
- 21.S. Micro NAU копу Т- 175, vol.124, p.521566.